

UTICAJ ZAKONSKIH I PODZAKONSKIH AKATA NA (NE)MOGUĆNOST KORIŠTENJA DNK ANALIZA U KRIVIČNIM ISTRAGAMA

Mladen Milosavljević – *Univerzitet u Sarajevu*

Rezime

Prethodni vremenski period u oblasti borbe sa kriminalom obilježile su situacije u kojima je kriminal konstantno bio za korak ispred kriminalista i pravosuđa. S jedne strane, policija i kriminalisti bili su ograničavani nizom zakonskih i podzakonskih akata, nedovoljnim budžetima, nedovoljnom brigom društva – kako u oblasti visine ličnih dohodaka, tako do neopremljenosti neophodnim materijalno tehničkim resursima. Opet, s druge strane, bile su snage (organiziranog) kriminala koje su imale samo jedno ograničenje – mozak/intelekt. Da stvar po kriminaliste, policiju i pravosuđe bude još teža, pobrinuo se nedostatak novih tehnologija koje bi, bar malo, stvorile ambijent u kojem bi suprotstavljane kriminalu bilo, bar malo, uspješnije.

Ipak, u posljednjih dvadesetak godine dogodile su se nevjerovatne stvari na polju primjene novih tehnologija u borbi sa snagama organiziranog kriminala. Nove tehnologije i nove metode – uspostava različitih baza podataka (primjerice, čaura i zrna), savremene instrumentalne tehnike iz oblasti forenzičke hemije, novi prašci i reagensi u daktiloskopiji, IBIS sistem u balistici, SEM/EDX metoda takođe, te AFIS sistem (automatska identifikacija otisaka prstiju), koje su ugledale svijetlo dana u posljednjim godinama dale su nadu da će kriminalisti, policija i pravosuđe, konačno imati na raspolaganju mehanizme koji bi im u borbi sa organiziranim kriminalom davali dobre izgleda na uspjeh. Kao kruna novih tehnologija pojavljuju se DNK analize, možda i najfundamentalnije otkriće prošlog vijeka u oblasti forenzike. Njihovom primjenom, konačno su se stvorili uslovi apsolutno pouzdane identifikacije tragova biološkog porijekla.

Svakako je zanimljiva činjenica da je korištenje DNK analiza u Bosni i Hercegovini starije od zakonske regulative koja tretira ovu oblast. Novim Zakonom o krivičnom postupku BiH (kao i entitetskim), donesenom 2003. godine, po prvi put u Bosni i Hercegovini, definisani su osnovni parametri kojim se uređuje oblast DNK analiza. Međutim, donesena zakonska rješenja, svojim sadržajem stvorila su i znatan broj problema, te otvorila čitav niz nedefinisanih i problematičnih situacija. Da stvar bude gora, mnogi podzakonski akti predviđeni u tom smislu ili još nisu nikako doneseni ili su doneseni sa višegodišnjim zakašnjenjem. U toku kasnijeg perioda donesene su određene izmjene zakonske regulative koja tretira ovu oblast, ali se ništa bitno nije dogodilo niti je situacija bila osjetno bolja. Pošto većina stvari u Bosni i Hercegovini ide silaznom putanjom, tako je zakonodavac dodatno zakomplikovao situaciju u oblasti DNK analiza donošenjem (prošle godine) Pravilnika o načinu prikupljanja i uzimanja uzoraka biološkog materijala za potrebe analize dezoksiribonukleinske kiseline. Ponuđena rješenja vezana za način uzimanja uzoraka, postupak uzimanja uzoraka, pravila uzimanja uzoraka, označavanje uzoraka, čuvanje uzoraka, ograničenja u korištenju uzoraka i rezultata, pohranjivanje rezultata, postupak analize, prijem materijala za DNK analizu, totalno je zakomplikovao i onako već komplikovanu situaciju u ovoj oblasti. Na ovaj način posljedice zakonskih i podzakonskih rješenja iz ove oblasti stvorile su preduslov da sve (ili bar većina) istraga u kojima su korištene DNK analize budu osporene, što bi značilo da će mnogi kriminalci ostati na slobodi, a mnoga krivična djela ostati nerasvjetljena. Može li se i hoće li se to zaista dogoditi?!

Ovaj rad, nažalost, daje osnovne naznake da je takav ishod moguć. Osim toga, kroz ovaj rad biće ponuđeno rješenje/a kako je, što prije, moguće, prevazići navedenu situaciju.

Ključne riječi

Uticaj / DNK analize / nemogućnost / primjena / Zakon o krivičnom postupku

Summary - Involvement of Legal's and Sub legal's Solutions in (Im)possibility for Use of DNA Analysis in Criminal Investigation

Previous period in domain of fighting crime, was marked by situations in which crime had constantly advantage of criminalists and administration of justice. On the one hand, police and criminalists were limited by many legal's and sublegal's acts, insufficient budgets, society's negligence about height of their personal incomes and lack of needed material and technical resources. However, on the other hand there were „forces“ of organized crime which had only one limit-brain / intellect. To make things even worse for police, criminalists and administration of justice, ensured lack of new technologies , which could at least a little bit help, making ambience in which confronting crime would be more effective.

However, in last twenty years happened amazing things in field of implementation of new technologies in fighting organized crime. New technologies and new methods such as establishment of different data basis (for example follicle and pellet), modern instrumental technique in area of forensic chemistry, new powders and reagents in dactilography, IBIS system in ballistic, SEM EDX method and AFIS system (automatic fingerprints identification) which came to daylight in last few years gave us hope that criminalists , police and administration of justice would finally have available mechanisms that could give them good chances in fighting criminal.

DNA analysis appeared as a crown of new technologies and maybe the most fundamental forensic discover in last century. By its implementation finally were established conditions of absolutely reliable identification of bio –origin traces.

Undoubtedly very interesting fact is that use of DNA analysis in BiH is older than law regulation which treats this domain.

New criminal procedure act in BiH (so as entity's) established in 2003, defines basic parameters which regulate area of DNA analysis for first time in BiH.

Nevertheless, established law solutions with their context made significant number of problems and open a number of undefined and problematic situations.

Making things worse, many sublegal acts provided in that cotext are still not established or were established to late. Later, certain changes were established in law regulation which treats this area but nothing really happened or changed. As most things in BiH are going by descending lane ,legislator only even more complicated situation in area of DNA analysis, establishing(last year) Book of regulations about way of collecting and taking samples of biological materials for DNA analysis.

Offered solutions connected to way of taking samples, protecting and storing samples, limitation of their use and results, storing them, procedure of analysis, receiving materials for DNA analysis totally complicated already serious situation in this area. In this way consequences of legal's and sublegal's solutions in this domain made postulate that all (or at least the most of) investigations in which were used DNA analysis will be denied meaning that many criminals will stay free and many criminal acts not illuminated. Can it happen? And is it really going to happen?? This paper unfortunately gives basic warnings that such epilogue is possible. By the way, through this paper will be offered solutions how to solve situation described above as soon as possible.

I DIO - ZAKON OKRIVIČNOM POSTUPKU BOSNE I HERCEGOVINE

Neposredno prije člana 112. koji započinje reguliranje navedene oblasti, u članu 111. istog Zakona, determinisano i obrađeno je – Vještačenje poslovnih knjiga.

Član 112. Analize dezoksiribonukleinske kiseline

Analizu dezoksiribonukleinske kiseline (u daljem tekstu) DNK može vršiti isključivo ustanova specijalizirana za ovu vrstu vještačenja.

Isti sadržaj je dat i u entitetskim Zakonima o krivičnom postupku (ZKP Federacije BiH – član 126. i član 176. ZKP-a RS-a).

Član 113. Kada se vrši analiza DNK

Analiza DNK može se vršiti ukoliko je neophodno potrebno za određivanje identiteta ili činjenice da li otkriveni tragovi materija potiču od osumnjičenog, odnosno optuženog ili oštećenog.

Isti sadržaj dat je i u entitetskim Zakonima o krivičnom postupku (ZKP Federacije BiH – član 127. i član 177. ZKP-a RS-a).

Član 114. Korištenje rezultata analize DNK u drugim krivičnim predmetima

U cilju utvrđivanja identiteta osumnjičenog, odnosno optuženog s njegovog tijela mogu se uzeti ćelije radi analize DNK. Podaci dobijeni na ovaj način mogu se koristiti i u drugim krivičnim postupcima protiv iste osobe.

Isti sadržaj dat je i u entitetskim Zakonima o krivičnom postupku (ZKP Federacije BiH – član 128. i član 178. ZKP-a RS-a).

Član 115. Registar izvršenih analiza DNK i zaštita podataka

- (1) Sve izvršene analize DNK vođe se u posebnom registru pri nadležnom ministarstvu u Bosni i Hercegovini.
- (2) Zaštita podataka dobijenih analizama iz stava 1. ovog člana uređuje se posebnim zakonom.

Skoro identičan sadržaj naveden je i u entitetskim Zakonima o krivičnom postupku (ZKP Federacije BiH – član 129 i ZKP-a RS-a član 179). Identični su sadržaji stava 2., jedina izmjena je u stavu 1. gdje je kao nadležno ministarstvo za vođenje registra DNK analiza označeno – ministarstvo zdravstva u entitetima.

PRIMJEDBE NA OVA ZAKONSKA RJEŠENJA

1. Zakonodavac nije osjetio gdje je pravo mjesto za pozicioniranje oblasti vještačenja DNK analiza pa ih je pozicionirao odmah iza – vještačenja poslovnih knjiga sa kojim ova oblast nema nikakve veze. Primjerenije ih je bilo postaviti negdje sa vještačenjima tjelesnih povreda, tjelesnim pregledom i slično.
2. Kao odrednica se navode specijalizirane ustanove, a nigdje se ne navodi, koje su to specijalizirane ustanove, po kojim kriterijumima se postaje specijalizirana ustanova, ko daje certifikat o takvom statusu (specijalistička) itd.
3. Teoretski, a i praktično, nije se uopće moglo krenuti sa DNK analizama i njihovim korištenjem u krivičnim (i drugim) istragama, bez prethodno rješenog iznesenog problema.
4. Formulacija da je sa tijela osobe moguće uzeti ćelije radi analize DNK, u najmanju ruku je višestruko problematična. Naime, prvo je problematičan sam sadržaj eventualne naredbe – eventualni primjer „Naređuje se tom i tom da od toga i toga izuzme ćelije (koje) radi vještačenja DNK“. S druge strane, važno je napomenuti da postoje u ljudskom tijelu ćelije iz kojih nije moguće izvršiti DNK analizu (npr. eritrociti krvi).
5. Prethodne odrednice definišu da se izvršene analize DNK vode u posebnom registru, ali niko, čak ni površno, ne definiše izgled takvog registra. On mora biti jednoobrazan sa svim neophodnim podacima. Različitost u izgledu registara stvorila bi dodatne probleme i nemogućnost vođenja zajedničkih baza podataka i slično.
6. Takođe je definisano da se navedeni registri vode pri nadležnom ministarstvu (ZKP BiH), a prelaznim odredbama ZKP-a BiH, za to ministarstvo je određeno ministarstvo pravosuđa, koje je tada bilo tek u začetku, nedovoljno ekipirano i koncipirano da bi moglo preuzeti ovu ulogu.
7. Da stvar bude interesantnija entitetski Zakoni o krivičnom postupku određuju da se ovi registri vode pri ministarstvima zdravlja. Svakako je nejasna ovakva razlika – da na državnom nivou za jednu istu stvar bude nadležno ministarstvo pravde, a na entitetskom nivou ministarstvo zdravstva. S druge strane, postavlja se realno pitanje, zašto bi se uopće DNK analize dobijene za potrebe različitih krivičnih istraga vodile u registru pri ministarstvima zdravstva?!
8. Stav 2. istog Zakona navodi da će se zaštita podataka dobijenih analizama iz stava 1. urediti posebnim zakonom, što do danas nije urađeno.

U odnosu na navedeno, nedvosmisleno proizilazi da se DNK analize uopće nisu mogle koristiti u krivičnim istragama, jer odrednice odgovarajućih zakonskih rješenja nisu bile ispunjene!

Da stvar bude interesantnija dodatno se pobrinuo zakonodavac jer je ispustio predvidjeti još neke veoma bitne parametre. Tako primjerice nije:

- a) nedvosmisleno jasno predvidio vođenje baze podataka i za slučajeve izvršene po NN izvršiocu (ovako je ostavio nepotpuno jasno rješenje i mogućnost različitog tumačenja), a što bi nam stvorilo mogućnost da u nekom određenom slučaju rješavamo desetine slučajeva samo jednom DNK analizom koja bi našla odgovarajući

profil u bazi po NN-u; zakonodavac, čak, nije precizno odredio ni načine postupanja/upoređivanja spornih i nespornih uzoraka;

- b) predvidio i situacije u kojima će se u toku postupka dokazati da su nevine pa se postavlja pitanje kako i na koji način izvršiti njihovo brisanje iz baze DNK uzoraka/analiza,
- c) predvidio mogućnost upotrebe DNK analiza u slučajevima njenog ispitivanja kod životinja i biljaka. Na ovaj način riješena su mnoga krivična djela u svijetu!
- d) predvidio način kako da rezultate iz registra DNK analiza koje bi bile smještene u entitetskim ministarstvima zdravstva koriste agencije za sprovođenje zakona!

II DIO - KOMENTARI ZAKONA O KRIVIČNOM POSTUPKU U BOSNI I HERCEGOVINI

Svakako da se iz ovog segmenta komentara izdvaja konstatacija (vezana za član 112. ZKP-a BiH) koja glasi: „Zakon nije izričito regulisao po čijoj naredbi se vrši analiza DNK, posebno nespornih uzoraka uključujući i uzimanje uzoraka krvi za analizu ili drugih tragova koji potiču od osumnjičenog, odnosno optuženog“.

Vezano za komentare iz istog člana (112.) izuzetno je zanimljiva i važna sljedeća formulacija: „Da bi se rezultati DNK vještačenja mogli prihvatiti na Sudu, potrebno je preispitati čitav lanac formiranja ovog dokaza. U procesu dokazivanja treba odgovoriti na sljedeća pitanja: (a) da li je ispitivani biološki materijal bio podoban za DNK vještačenje; (b) da li postoji povezanost biološkog traga s krivičnim djelom (da li je trag možda nastao nezavisno od krivičnog djela, prije njegovog izvršenja ili poslije toga); (c) da li je prilikom obavljanja uviđaja i dopremanja traga u laboratoriju postupano na način koji isključuje mogućnost kontaminacije tuđim biološkim materijalom, zamjene materijala za vještačenje i mogućnost degradacije; (d) da li laboratorija u kojoj je vršeno vještačenje i personal zaposlen u njoj ispunjavaju akreditacione uslove i standarde u pogledu tehničke opremljenosti, pouzdanosti metoda vještačenja, obučenosti, kao i sistema mjera bezbjednosti koje sprječavaju kontaminaciju traga i isključuju laboratorijske greške; (e) da li su u konkretnom slučaju ispoštovani pomenuti standardi i uslovi, tj. da li su primijenjeni naučno prihvaćene metode, da li je laboratorijski personal koji je radio sa konkretnim dokazom obučen i posjeduje potrebne stručne certifikate (kako vještaci tako i laboratorijsko i drugo pomoćno osoblje), da li je u konkretnom slučaju postupano po protokolu obezbjeđivanja tragova, sprovođenje vještačenja, sačinjavanja izvještaja i njegove prezentacije na Sudu i (f) potrebno je posebno provjeriti da li lice koje je identifikovano DNK vještačenjem posjeduje brata jednogajčanog blizanca, kao i isključiti mogućnost da je biološki materijal mogao da bude ostavljen na način koji nije u vezi sa krivičnim djelom.

U komentaru člana 114. je navedeno i sljedeće: „Sakupljanje 'DNK dokaza' sa mjesta zločina ili pak prilikom rutinskog utvrđivanja spornog očitstva, mora biti po precizno standardizovanoj proceduri, sa jasno definisanim odrednicama koje se obligatorno i dosljedno poštuju“.

U nastavku komentara istog člana je navedeno i: „...Države treba da organizuju trening za sve subjekte koji rade na obezbjeđenju DNK dokaza, što podrazumjeva akreditaciju onih polaznika koji su ispunili uslove za rad sa njima“

U komentaru člana 115. je navedena i konstatacija: „...Polje standardizacije obuhvata: policijski i istražni postupak u obezbjeđivanju dokaza za DNK vještačenja, standardizaciju laboratorijskih uslova i postupaka vještačenja, standardizaciju podataka koji će biti pohranjeni u kompjuterskim bazama DNK profila, kao i standardizaciju zakonske regulative koja se odnosi na uslove pribavljanja i čuvanja uzoraka“.

PRIMJEDBE NA KOMENTARE ZAKONA O KRIVIČNOM POSTUPKU BOSNE I HERCEGOVINE

1. Svojevrsan problem može predstavljati konstatacija da Zakon (ZKP BiH) nije izričito regulisao po čijoj naredbi se vrši DNK analiza;
2. Dodatni problem predstavljaju odrednice koje definišu uslove pod kojima bi Sud prihvatao analize DNK gdje se navode – ispunjavanje akreditacionih uslova od strane laboratorije u kojoj se vrši DNK analiza, da li je sav personal koji je bio uključen u DNK analize (od vještaka do laboranata) obučen i da li ima stručne certifikate; da li je u konkretnom slučaju postupano po protokolu obezbjeđivanja tragova itd., jer je jasno da kod nas proces akreditacije (forenzičkih) laboratorija koje vrše DNK analize još nije ni počeo; da još nisu propisani stručni uslovi, kako za vještake, a još manje za ostalo pomoćno osoblje – koje i ne prolazi neku posebnu obuku, te je jasno da se ne posjeduju stručni certifikati; a da ne govorimo o tome da ne postoji protokol obezbjeđivanja tragova!
3. Neprevaziđen problem predstavlja i odrednica da se sakupljanje DNK dokaza mora odvijati po precizno standardiziranoj proceduri, sa jasno definisanim odrednicama koje se obligatorno i dosljedno poštivaju, jer navedene procedure još ne postoje!
4. Problem predstavlja i obaveza koja je nametnuta državi da organizuje treninge za sve subjekte koji rade na obezbjeđivanju DNK dokaza, jer država to do danas nije uradila!
5. Iz navedenog, ali i daljih komentara ZKP-a, trebala bi proistaći obaveza akreditacije onih polaznika koji su ispunili uslove za rad sa DNK dokazima, mada se to ne radi, niti postoje za to certificirane osobe.
6. Problem je što na prikupljanju uzoraka iz kojih se dobivaju DNK dokazi svakodnevno rade necertificirane osobe!
7. Dodatni problem predstavlja nepostojanje nikakve standardizacije koju predviđaju komentari ZKP-a BiH – počev od policijskih i istražnih postupaka u obezbjeđivanju dokaza za DNK vještačenje, preko standardizacije laboratorijskih uslova i postupaka vještačenja, do standardizacije podataka koji će biti pohranjeni u kompjuterskim bazama DNK profila, pa sve do standardizacije zakonske regulative koja se odnosi na uslove pribavljanja i čuvanja uzoraka. Iz čega proističe da se kod nas (u BiH) svakodnevno rade DNK analize, bez ispunjavanja nijednog od posljednje predviđenih uslova!

III DIO - ZAKON O IZMJENAMA I DOPUNAMA ZAKONA O KAZNENOM/KRIVIČNOM POSTUPKU BOSNE I HERCEGOVINE

Zakon o kaznenom/krivičnom postupku Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH“ br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04 i 63/04) mijenja se i dopunjuje kako slijedi:

Član 1.

U članu 112. (Analiza dezoksiribonukleinske kiseline), riječi; „ustanova specijalizirana“ zamjenjuju se riječima: „institucija koja posjeduje potrebnu stručnost u smislu osoblja i opreme za obavljanje forenzičke DNK analize“.

Član 2.

U članu 115. (Registar izvršenih DNK analiza i zaštita podataka), u stavu 1., riječi „u posebnom registru pri nadležnom ministarstvu u Bosni i Hercegovini“ zamjenjuju se riječima „u posebnom registru pri Ministarstvu sigurnosti Bosne i Hercegovine“.

Na stav 1., dodaje se novi stav 2., koji glasi:

„(2) Ministar pravde BiH donosi Pravilnik o načinu prikupljanja i uzimanja uzoraka biološkog materijala za potrebe DNK analize u krivičnom postupku, o načinu pakiranja prikupljenog biološkog materijala, čuvanja, obrade, pohrane uzoraka i dobivenih rezultata DNK analize u Bosni i Hercegovini“.

Dosadašnji stav 2., postaje stav 3.

Navedene izmjene i dopune ZKP-a BiH donesene su 19.07.2005. godine, dakle više od dvije godine nakon donošenja ZKP-a BiH.

PRIMJEDBE NA OVE IZMJENE I DOPUNE ZAKONA O KRIVIČNOM POSTUPKU BiH

1. Iako je po izvornom Zakonu o krivičnom postupku BiH (stupio na snagu 01.03.2003. godine) zakonodavac preuzeo obavezu da u roku od 90 dana donese sve podzakonske akte, evidentno je da to nije uradio nikako, ili je neke manje, kozmetičke promjene uradio sa više od dvije godine zakašnjenja?!
2. Svojom izmjenom formulacije gdje umjesto „specijalizirana ustanova“ propisuje „institucija koja posjeduje potrebnu stručnost, u smislu osoblja i opreme za obavljanje forenzičke DNK analize“ zakonodavac nije napravio neki bitan kvalitativni pomak naprijed jer je opet ostavio otvoreno pitanje šta znači potrebna stručnost – ko određuje taj stepen, na osnovu kojih kriterija, na koji način itd.
3. Novom izmjenom kojom sada određuje Ministarstvo sigurnosti BiH kao ono u kojem će se voditi registri DNK analiza, takođe, zakonodavac, ništa bitno ne mijenja jer i to Ministarstvo niti ima ljudi, niti adekvatne druge uslove da bi moglo ispuniti zadatak.

IV DIO - PRAVILNIK O NAČINU PRIKUPLJANJA I UZIMANJA UZORAKA BIOLOŠKOG MATERIJALA ZA POTREBE ANALIZE DEZOKSIRIBONUKLEINSKE KISELINE U KRIVIČNOM/KAZNENOM POSTUPKU

Član 1. (Predmet)

Ovim Pravilnikom utvrđuje se način prikupljanja i uzimanja uzoraka biološkog materijala ljudi i drugih živih bića te ostalih tražova za potrebe analize dezoksiribonukleinske kiseline (u daljem tekstu: DNK analize) u krivičnom postupku, način pakovanja prikupljenog biološkog materijala, čuvanja, obrade i pohranjivanja uzoraka i dobivenih rezultata DNK analize, u Bosni i Hercegovini.

Član 2. (Vrste uzoraka)

Za DNK analizu u krivičnom postupku prikupljaju se i uzimaju svi dostupni i upotrebljivi uzorci spornog i nespornog biološkog materijala.

Član 3. (Način uzimanja uzoraka)

- (1) Uzorak biološkog materijala za forenzičku DNK analizu od ili sa žive osobe i to krvi, siemensne tekućine i drugih tjelesnih tekućina, urina, stidnih dlaka, te bris uzet iz drugih tjelesnih otvora osim usta, kao i otisak zuba uzima doktor medicine odgovarajućeg specijalizacijskog usmjerenja, u prisustvu ovlaštene službene osobe koja je istog spola kao što je osoba od koje se uzima uzorak.
- (2) Ostale uzorke biološkog materijala, izuzev biološkog materijala iz stava 1. ovog člana, može uzeti i stručna osoba ili zaposlenik medicinske struke odgovarajućeg specijalizacijskog usmjerenja, u prisustvu i pod izravnim kontroliranjem ovlaštene službene osobe, na način kao u stavu 1. ovog člana.
- (3) Uzorak biološkog materijala od maloljetnih osoba, osoba sa duševnim smetnjama i nedovoljno duševno razvijenih osoba uzima se i u prisutnosti zakonskog zastupnika tih osoba.
- (4) Uzorak biološkog materijala za forenzičku DNK analizu sa ili iz posmrtnih ostataka (leša) uzima obducent, u prisutnosti ovlaštene službene osobe.

Član 4. (Postupak uzimanja uzoraka)

- (1) Uzimanje uzoraka od osumnjičene odnosno okrivljene osobe za potrebe DNK analize vrši se na temelju naredbe suda, a u hitnim slučajevima tužitelja, sukladno članku 109. Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu ZKP BiH).
- (2) Uzimanje uzoraka iz stava 1. ovog člana od osoba koje su lišene slobode može se vršiti nakon što je ova osoba upoznata s pravima iz člana 5. i 6. ZKP BiH.
- (3) Uzimanje uzoraka za DNK analizu od drugih osoba vrši se na temelju njihove pisane saglasnosti, uz izuzetke predviđene članom 109. ZKP BiH.

Član 5. (Pravila uzimanja uzoraka)

- (1) Prikupljanje bioloških tragova za potrebe forenzičke DNK analize, njihovo pakiranje, označavanje i dostavljanje na vještačenje vrši se sukladno pravilima kriminalističke struke i pravilima uzimanja, rukovanja i transporta materijala za forenzičku DNK analizu.
- (2) Postupanje sukladno stavu 1. ovog člana uključuje posebno sastavljanje zapisnika o svakoj poduzetoj radnji, fotografisanje tragova, popunjavanje kartice sa svim podacima o mjestu, vremenu uzimanja uzorka i opisu uzorka.

Član 6. (Označavanje uzoraka)

- (1) Uzorci dokaznog materijala i biološkog materijala za forenzičku DNK analizu uzeti od osobe za koju postoje temelji sumnje da je počinila krivično djelo označavaju se pomoću bar – koda ili odgovarajuće šifre i kao takvi dostavljaju u forenzički DNK laboratoriji.
- (2) Imenom i prezimenom i njihovim jedinstvenim brojem označavaju se uzorci biološkog materijala koji se uzimaju i to:
 - od osoba radi određivanja identiteta ili činjenice da li otkriveni tragovi materijala potječu od osumnjičenog, odnosno okrivljenog ili oštećenog;
 - od članova obitelji radi utvrđivanja identiteta mrtve osobe.
- (3) Uzorak biološkog materijala mrtvog tijela osobe označava se sukladno utvrđenim pravilima kriminalistike.
- (4) Uzorci biološkog materijala iz stava 1., 2., i 3. ovoga člana stavljaju se u paket koji se označava bar – kodom ili šifrom, nadnevkom (datumom) i mjestom uzimanja, te imenom i prezimenom osoba koje vrše prikupljanje i uzimanje uzoraka biološkog materijala i paket se fotografiše.
- (5) Pakovanje i fotografisanje navedenih uzoraka vrši se na način iz stava 4. ovog člana da bi se spriječilo naknadno narušavanje integriteta paketa.
- (6) Kartica s osobnim podacima i s bar – kodom ili šifrom uzorka uzetog od osobe iz stava 1. ovoga člana dostavlja se istovremeno u odvojenu bazu podataka pri Ministarstvu sigurnosti Bosne i Hercegovine (u daljem tekstu: Ministarstvo sigurnosti BiH).

Član 7. (Čuvanje uzoraka)

- (1) Uzorci biološkog materijala iz člana 6. stava 1., 2., i 3. ovog Pravilnika pohranjuju se u Ministarstvu sigurnosti BiH.
- (2) Ministarstvo sigurnosti BiH će odrediti rok čuvanja uzoraka biološkog materijala iz stava 1. ovog člana.

Član 8. (Ograničenja u korištenju uzoraka i rezultata)

- (1) Uzorci dokaznog materijala i biološkog materijala prikupljenog za forenzičku DNK analizu i dobivenih rezultata u svrhu kaznene istrage i kaznenog postupka moraju biti zaštićeni i ne mogu se koristiti u druge svrhe.
- (2) Uzorci biološkog materijala prikupljeni za DNK analizu od živih osoba, a namijenjeni za medicinske svrhe, te rezultati takve vrste DNK analize ne mogu se upotrijebiti u svrhu kaznene istrage i kaznenog postupka.
- (3) Uzorci dokaznog materijala i biološkog materijala uzeti za forenzičku analizu DNK i dobiveni rezultati mogu se koristiti za znanstvena istraživanja i statistička praćenja ako je to propisano posebnim zakonom.
- (4) Imena i prezimena osoba, te drugi identifikacijski podaci moraju biti zaštićeni prije nego što se određeni uzorak DNK upotrijebi za svrhu iz stava 3. ovog člana.

Član 9. (Pohranjivanje rezultata)

- (1) Rezultati dobiveni forenzičkom DNK analizom iz biološkog materijala iz člana 6. stav 1. ovog Pravilnika pohranjuju se u registru DNK osumnjičenih, okrivljenih i osuđenih osoba, pod istim bar – kodom ili šifrom kao i uzorak iz kojeg je dobiven DNK profil, koji se vodi pri Ministarstvu sigurnosti i smatraju se službenom tajnom.
- (2) Rezultati dobiveni forenzičkom DNK analizom iz biološkog materijala za koji se nije utvrdilo od koga trag potiče, pohranjuju se u registru DNK profila bioloških tragova pronađenih na mjestu izvršenja kaznenog djela, pod istim bar – kodom ili šifrom kao i uzorak iz kojeg je dobiven DNK profil, koji se vodi pri Ministarstvu sigurnosti BiH i smatraju se službenom tajnom.
- (3) Rezultati dobiveni forenzičkom DNK analizom iz biološkog materijala mrtve osobe pohranjuju se u evidenciji forenzičkog DNK laboratorija koji je analizu i obavio.
- (4) Rezultati dobiveni forenzičkom DNK analizom iz biološkog materijala za osobe protiv kojih je istraga obustavljena, krivnja odbijena ili su oslobođeni od krivnje pravosnažnom presudom ili protiv kojih je postupak rješenjem pravosnažno obustavljen, smatraju se službenom tajnom i čuvaju se do proteka roka određenog za zastarjelost kaznenog gonjenja za djelo za koje je postupak vođen.
- (5) Iznimno od stava 4. ovog člana, uzorak biološkog materijala i rezultat dobiven forenzičkom DNK analizom koji se ne koristi u svrhu utvrđivanja identiteta, mora se uništiti.

Član 10. (Postupak analize)

- (1) Forenzička DNK analiza iz uzorka biološkog materijala vrši se sukladno molekularno biološkim postupcima koji su utvrđeni međunarodnim standardima prihvaćenim u Bosni i Hercegovini, uključujući preporuke Vijeća Evrope i standarde Interpola.
- (2) Analize iz stava 1. ovog člana vršit će institucije koje sukladno članu 112. ZKP BiH posjeduju potrebnu stručnost, u smislu osoblja i opreme, da vrše forenzičku DNK analizu.

Član 11. (Postupak dostavljanja inozemnim tijelima)

- (1) Rezultati DNK analize uzoraka biološkog materijala mogu se dostaviti inozemnim tijelima za provođenje zakona u svrhu utvrđivanja identiteta nestale osobe ili mrtvog tijela nepoznate osobe sukladno odredbama Statuta Interpola, a u druge svrhe sukladno odredbama međunarodnih ugovora o pružanju međunarodne pravne pomoći.
- (2) Podaci sadržani u evidenciji iz člana 8. stava 1. ovoga Pravilnika dostavljaju se inozemnim tijelima za provođenje zakona obilježeni samo standardnim tabelarnim prikazom ustanovljenog DNK profila.

Član 12. (Prijem materijala za DNK analizu)

- (1) Prijem dokaznog i biološkog materijala za DNK analizu, standarde i kvalitetu rada u forenzičkom DNK laboratoriju i izdavanje rezultata uređuje se propisima institucije koja vrši DNK analizu.
- (2) Ministarstvo sigurnosti BiH će urediti način korištenja baze podataka.

Član 13. (Stupanje na snagu propisa)

Ovaj Pravilnik stupa na snagu danom donošenja, a objavit će se u „Službenom glasniku BiH“

Pravilnik je, inače, objavljen u „Službenom glasniku BiH“ broj 35 od 14.05.2007. godine.

PRIMJEDBE NA PRAVILNIK O NAČINU PRIKUPLJANJA I UZIMANJA UZORAKA BIOLOŠKOG MATERIJALA ZA POTREBE ANALIZE DEZOKSIRIBONUKLEINSKE KISELINE U KAZNOM/KRIVIČNOM POSTUPKU

1. U odnosu na Izmjene i dopune Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine, ovaj Pravilnik ima drugačiji naziv od onoga koji je najavljen u Izmjenama i dopunama ZKP-a BiH; već samim tim, upitna je njegova validnost.
2. U članu 1. koji tretira predmet djelokruga ovog Pravilnika navodi se da se njime utvrđuje način prikupljanja i uzimanja uzoraka biološkog materijala ljudi i drugih živih bića, te ostalih tragova... (navedene odrednice uopće nisu predviđene ZKP-om BiH, te se postavlja pitanje njihove validnosti jer se Pravilnikom proširuje mogući izvor uzoraka za DNK analize; njihovu mogućnost nagovještavaju i u komentarima ZKP-a BiH, ali je nema u samom ZKP-u BiH).
3. U članu 2. koji određuje vrstu uzoraka navodi se da se uzimaju i upotrebljivi sporni uzorci biološkog materijala, što, kao i u prethodnom članu, ZKP-om BiH nije najjasnije naznačeno.
4. U članu 3. koji određuje način uzimanja uzoraka nabrajaju se krv, sjemena tekućina i druge tjelesne tekućine, urin, stidne dlake, te bris uzet iz drugih tjelesnih otvora osim usta, kao i otisak zuba... Nije jasno zašto zakonodavac nabraja sve ove stavke, kad je jednostavno mogao dozvoliti/odrediti uzimanje brisa bukalne sluznice usta, što je i najjednostavniji i najbrži način uzimanja uzoraka za DNK analizu.

S druge strane navodi uzimanje sjemene tekućine što je besporebno i komplicirano kad je to jednostavnije dobiti iz brisa pljuvačke ili bukalne sluznice usta. Takođe je nejasno zašto zakonodavac isključuje uzimanje brisa usta? Pošto zakonodavac navodi uzimanje stidnih dlaka, ali ne i kose i dlaka s drugih dijelova tijela, da li to znači da se ostale dlake ne mogu uzimati? Ostaje i nejasna formulacija „... kao i otisak zuba...” koja se nikako ne uklapa u koncept sadržaja odrednica.

5. U istom članu je navedeno da navedene uzorke uzima doktor medicine odgovarajućeg specijalizacijskog usmjerenja, ali bez ikakve konkretizacije „odgovarajućeg specijalizacijskog usmjerenja”, pa sve to otvara mogućnost za različite nesporazume i tumačenja, te osporavanja.
6. U istom članu, ali stavu 2. navodi da ostale tragove može uzeti i „stručna osoba”, ali ne određuje pobliže šta znači „stručna osoba”, što, također može izazvati neodumice, osporavanja i nesporazume. U nastavku istog člana istog stava navodi da to može uraditi „...ili zaposlenik medicinske struke odgovarajućeg specijalizacijskog usmjerenja...”, gdje opet ne navodi nikakvu konkretizaciju, pa kao i u prethodnim slučajevima otvara mogućnost za osporavanja, nesporazume i slično.
7. Pošto kod uzimanja uzoraka za DNK analizu u ovom članu navodi kod živih osoba da se to radi u prisustvu ovlaštene službene osobe istog pola kao i osoba od koje se uzima uzorak, kod leša navodi samo prisustvo ovlaštene službene osobe. Sljedeći prvonavedenu logiku i u ovom slučaju je trebalo (bilo primjereno) odrediti/vezati pol službene osobe sa polom žrtve.
8. U članu 5. koji određuje pravila uzimanja uzoraka navodi se da se prikupljanje bioloških tragova vrši sukladno pravilima uzimanja, rukovanja i transporta materijala za forenzičku DNK analizu. Koliko je nama poznato takva pravila još zvanično nisu donesena.
9. U istom članu, ali stavu 2. navodi se sastavljanje zapisnika, ali bez ikakvih posebnih detalja o jednoobraznosti, obaveznim rubrikama i slično.
10. U istom članu i istom stavu navodi se popunjavanje kartica, ali, također, bez definiranja obrasca (npr. karton, papir i slično).
11. U oba slučaja nije navedeno ko popunjava zapisnik i karticu.
12. U članu 6. stavu 1. navodi se „uzorci dokaznog materijala i biološkog materijala...”, pa zar može biti dokazni materijal za DNK analize a da nije biološkog porijekla (ista terminologija se navodi i članu 8, stavu 1., kao i članu 12, stavu 1.)?!
13. Isti član i isti stav, propisuje da se uzorci označavaju pomoću bar – koda ili odgovarajuće šifre, što se ne radi niti je poznato kako izgleda i ko određuje šifre.
14. U istom članu i istom stavu navodi se da se uzorci dostavljaju „...u forenzički DNK laboratoriji”. Postavlja se pitanje šta ako se dostavi u laboratoriji koji nije forenzički, i ko to i po kojim kriterijumima određuje forenzičke laboratorije? Od početka primjene DNA analiza na teritoriji BiH to se ne radi u forenzičkim laboratorijama, već u laboratoriju pri Kliničkom centru u Sarajevu, odnosno Institutu za genetički inženjering i biotehnologiju u Sarajevu, što znači da one nisu definisane kao forenzičke, pa analogno tome i analize dobijene u njima upitne su.
15. Isti član, ali stav 3. navodi da se uzorci biološkog materijala mrtvog tijela osobe označavaju sukladno utvrđenim pravilima kriminalistike, ali se postavlja pitanje koja su to zaista utvrđena pravila kriminalistike?
16. Isti član, ali stav 4. navodi da se uzorci stavljaju u paket koji se označava bar – kodom ili odgovarajućom šifrom, što se ne radi niti se zna ko i na koji način određuje šifru?

17. Isti član, ali stav 6. navodi da se „istovremeno sa karticom, bar – kodom ili šifrom uzorka to dostavlja u odvojenu bazu podataka pri Ministarstvu sigurnosti BiH, što se ne radi, jer to Ministarstvo za to nema niti uslove, niti kadrove, niti razrađene procedure!
18. U članu 7. koji određuje čuvanje uzoraka navodi se da se uzorci materijala iz člana 6. ovog Pravilnika pohranjuju u Ministarstvu sigurnosti BiH, a što se ne radi jer navedeno Ministarstvo nema niti ljudi, niti prostora niti predviđenih procedura niti prostorija, niti adekvatnih materijalno tehničkih uslova za njihovo držanje!
19. Isti član, ali stav 2. određuje da će Ministarstvo sigurnosti BiH odrediti rok čuvanja uzoraka biološkog materijala, ali se ne navodi kada će se to desiti (možda za pet – deset godina). Isto tako ne određuje se šta će se raditi dok se taj rok ne definiše?!
20. U članu 9. koji reguliše oblast pohranjivanja rezultata, u stavu 2. navode se da se“... rezulati DNK profila bioloških tragova pronađenih na mjestu izvršenja krivičnog djela pohranjuju u bazi/registru u Ministarstvu sigurnosti BiH...“, ali ZKP, ne predviđa vođenje registra DNK profila sa lica mjesta krivičnog djela.
21. U istom članu, ali stavu 3. navodi se da se rezultati dobiveni forenzičkom DNK analizom iz biološkog materijala mrtve osobe pohranjuju u evidenciji forenzičkog DNK laboratorija koji je analizu obavio. Međutim, zakonodavac ne daje objašnjenje zašto, te previđa mogućnost da je ta osoba možda kriminalac i da bi unosom njegovog DNK profila u odgovarajuću bazu i određenim upoređivanjem možda mogli riješiti neka druga krivična djela.
22. U istom članu, ali stavu 5. određuje se da se materijal i rezultata dobiven forenzičkom DNK analizom koji se ne koristi u svrhu utvrđivanja identiteta mora uništiti, ali ne precizira niti rokove, niti načine, niti kontrolu radnje.
23. U članu 10, koji definira postupak analize u stavu 1. navodi se da se forenzička DNK analiza vrši „...sukladno molekularno biološkim postupcima koji su utvrđeni međunarodnim standardima prihvaćenim u Bosni Hercegovini...“. Međutim, koliko je poznato takve standarde BiH još nije usvojila!?
24. Isti član, ali stav 2. opet navodi da će se analize vršiti u institucijama koje posjeduju stručnost, u smislu osoblja i opreme, ali se ne precizira po kojim se to kriterijumima vrši, na koji način i od strane koje institucije.
25. U članu 12. (koji određuje prijem materijala za DNK analizu) stavu 1. navodi se da standarde i kvalitetu rada u forenzičkom DNK laboratoriju i izdavanje rezultata uređuje institucija koja ih vrši svojim propisima. To znači da svaka institucija može to raditi na različite načine!
26. Isti član, ali stav 2. navodi da će Ministarstvo sigurnosti BiH urediti način korištenja baze podataka, ali ne navodi do kog roka, i šta će se dešavati do tada?!

ZAKLJUČCI

Skoro nevjerovatno izgleda da je zakonodavac ovakvim pristupom i ovim konceptijskim i sadržajnim rješenjima apsolutno doveo u pitanje najfundamentalnije forenzičko i kriminalističko otkriće prošlog vijeka. Posmatrano sa aspekta tereta dokazivanja u krivičnim stvarima, DNK dokaz ima snagu po kojoj mogućnost drugačijeg tumačenja ostaje izvan razumne sumnje. Dakle, umjesto da kapitaliziramo fundamentalnost navedenog otkrića, kroz ovakva zakonska i podzakonska rješenja, sve to relativiziramo, i stvaramo mogućnost različitim osporavanjima.

Čak i najpovršnija analiza navedenog Pravilnika pokazuje niz njegovih nedostataka, te kada se to ukomponuje sa zakonskim odrednicama (analiziranim na početku rada) nedvojbeno se stiče dojam da se analize DNK BiH već duže vremena vrše pod okolnostima koje nisu u skladu sa odrednicama navedenog Pravilnika, ali i drugih akata. Ako se tome dodaju neprecizne zakonske formulacije i slično, situacija postaje još gora.

Važno je napomenuti da zakonodavac nigdje nije predvidio nezavisno ekspertsko tijelo koje bi vršilo nadzor nad radom forenzičkih DNK laboratorija i kontrolisalo pravilnost njihovog rada, kako u stručnom, tako i u pravnom domenu.

Zbog svega navedenog, potrebno je što prije, iznaći neka prelazna rješenja u navedenoj oblasti jer se na ovaj način stvorila realna mogućnost da svi slučajevi gdje su rađene DNK analize, i koje su bile krunski dokaz u određenim krivičnim istragama/predmetima ospore, te da na taj način mnogi kriminalci ostanu na slobodi, a mnoga krivična djela ostanu nerastvjetljena!

Kao trajno rješenje predlažem donošenje posebnog zakona o DNK analizama, koji bi na sveobuhvatan način kvalitetno rješio odrednice iz ZKP-a, ovog Pravilnika ali i čitav niz drugih, otvorenih, ali neophodnih pitanja, koja su u direktnoj vezi sa DNK analizama. Ovo tim prije, što je i postojeći Pravilnik svojim sadržajem izašao iz okvira dozvoljenog sadržaja za pravilnike.

Svakako da bi u izradi navedenog zakona morali učestvovati eksperti različitih profila, jer samo multidisciplinarni pristup njegovom koncipiranju garantovao bi određen uspjeh. Evidentno je da u izradi ovakvih zakona moraju participirati i praktičari koji do maksimuma osjećaju i znaju sve tajne navedene problematike, ali su istovremeno sposobni sve to pretočiti kroz krivično pravnu regulativu. Svaki drugačiji pristup, stvarao bi pretpostavku polovično obavljenog posla kao što je to bilo do sada. Svakako da to neće biti ni malo lako, ako ništa, ono zbog toga što će mnoga rješenja biti pod lupom onih koji štite ljudska prava i koji će uvijek nastojati osporiti određene determinante koje budu inklinirale navedenom segmentu.

Napomena: Ovu analizu je obradio ekspert forenzičkog usmjerenja, dominantno iz oblasti prirodnih nauka, a ne pravnik, ekspert krivično pravne oblasti. Upravo zbog toga mogući su i drugačiji pogledi na navedene zakonske i podzakonske akte koji reguliraju navedenu oblast.

LITERATURA

1. Aleksić, Ž. (1972): Naučno otkrivanje zločina, Beograd.
2. Babić M. (2000): *Krivični zakonik Republike Srpske sa kratkim komentarima, objašnjenjima i registrom pojmova*, Pravni fakultet, Banja Luka.
3. Bagding, P., Gold, E. R. (1973): A "new" saliva substance, probably inherited, and serologically independent of ABH, Lewis, and Sd^a blood group substances. *Med. Genet.* 10 (4): 322 - 327.
4. Bajrović K., Jevrić- Čaušević A., Hadžiselimović R. (2005): *Uvod u genetičko inženjstvo i biotehnologiju*, INGEB, Sarajevo.

5. Bischof, M. A. (1938): Naučna policija, Payot, Paris, 31 - 32.
6. Boyd, W. C. (1950): Genetics and the Races of Man. Little, Brown and Company, Boston.
7. Brahe, T. (1980): Biologija, Mladost, Zagreb.
8. Bronnikova, M. A. (1974): Sudsko medicinsko isledovanje veštačestvenih dokazov, Moskva.
9. Connor, J. M., and Ferguson – Smith, M. A. (1984): Essential Medical Genetics, Blackwel, Sc. Publ. Oxford.
10. Davidović, M. (1977): Biologija, Genetička osnova ponašanja, Medicinska knjiga, Beograd.
11. Diklić V., Kosanović M., Nikoliš J., Dukić S. (2001): *Biologija sa humanom genetikom*, Grafopan, Beograd.
12. Gardner, E. J. (1975): principles of genetics, 5 the ed. John Wiley Sons Inc. New York, 341 – 346.
13. Gorkić, S. (1972): O tragovima biološkog porijekla u kriminalističkoj obradi, Beograd.
14. Gramov, A. P. (1971): Praktikum po sudebnoj Medicine, Medicina Moskva.
15. Grouchy, J. De and Turleau, C., (1977): Clinical Atlas of Human Chromosomes. Wiley Medical Publication, new York, 256 – 260.
16. Ilustrovana enciklopedija "Čovjek" (1985): Vuka Karadžić, Beograd.
17. Inhulsen, D. (2001): Kriminaltechnik auf neuen Wegen? Kriminalistik, 667 – 669..
18. James, S. H., Nordby, J. J. (2007): Forensic Science, Taylor&Francis Group.
19. Janssen, H. (1999): The DNA database in The netherlands, 1st INTERNATIONAL DNA USER'S CONFERENCE 24th – 26th November 1999. in Lyons.
20. Jovanović, K. (1973): Kriminalistička tehnika, VŠUP Srbije, Beograd.
21. Jurković K., Juričić I., Mršić G. (2004): *Vrednovanje analize DNA u predmetima vještačenim prije uvođenja tehnologije DNA*, Policija i sigurnost, br.1-2, MUP RH, Zagreb.
22. Kičić, M., Krajinčanić, B. (1990): Medicinska genetika, Zagreb
23. Koning, J. (1999): Das DNA – Identitatsfestellungsgesetz (DNA – IdFG), Kriminalistik, 3, 325 – 327.
24. Lee, H. (1998): Materijalni tragovi, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb.
25. Lukić, M. (1982): Osnovi sudske medicine za radnike organa unutrašnjih poslova, PFV; Beograd, 113.
26. Lukić, M., Pejaković, S. (1975): Sudska medicina, PFV, Beograd, 269 - 293.
27. Krivokapić, V. (1995): Primena tehničkih sredstava u otkrivanju i obezbeđenju dokaza u krivičnom postupku, Bezbednost, broj 5.
28. Krivokapić, V. (2006.): Kriminalistička tektika, Policijska akademija, Beograd.
29. Maksimović, R. (2000): kriminalistika – tehnika, Policijska akademija, Beograd.
30. Marjanović D., Dobrača I., Drobnić K.: *Prikupljanje, prezervacija i transport uzoraka za DNK analizu*, INGEB, Sarajevo, 2005.
31. Milanović, M. (1975): Sudska medicina, Medicinska knjiga, Beograd - Zagreb. 318.
32. Milosavljević M.(2000): *Osnovi forenzičke biologije*, Udruženje građana «Obrazovanje gradi BiH», Sarajevo.
33. Milosavljević M. (2002): *Značaj DNA analiza u forenzičkoj i kriminalističkoj praksi*, Perjanik br. 1, MUP RCG, Danilovgrad.

34. Milosavljević M. (2003): *DNK analize i neke druge odrednice u krivičnom zakonodavstvu Bosne i Hercegovine i Republike Srpske*, Zbornik radova: Reforma krivičnog zakonodavstva u Republici Srpskoj, MUP RS, Banja Luka.
35. Milosavljević M., Milosavljević D.(2005): *DNA analize, Interpolov standard, baze podataka, aktuelna situacija u BiH*, Bezbjednost, policija, građani, br. 1/05, MUP RS, Banja Luka.
36. Milosavljević M., Milosavljević D.(2005): *DNA analize, Interpolov standard, baze podataka, aktuelna situacija u BiH*, Bezbjednost, policija, građani, br. 2/05, MUP RS, Banja Luka.
37. Milosavljević M., Milosavljević, D.(2006): *Uvod u forenzičke nauke I*, Perjanik br. 9/10, MUP RCG, Danilovgrad.
38. Mukoyama, H., Seta, S. (1985): *Forensic Science Progress*, National Research Institut of Police Science, Tokio, Japan.
39. Nikolić, B. (1969): *Osnovi fiziologije čovjeka*. Medicinska knjiga, Beograd - Zagreb, 47 - 52 : 86.
40. Primorac, D. i saradnici (2001): *Primjena analize DNA u sudskoj medicini i pravosuđu*, NZMH, Zagreb.
41. Van Renterghem, P. (1999): *National Institute of Criminalistics and Criminology, Belgium DNA database, 1 st INTERNATIONAL DNA USER'S CONFERENCE, 24th – 26th November in Lyons.*
42. Ribić A., Bakal N., Marjanović D.(2004): *Komparativni pregled primjene tri različita metoda ekstrakcije DNK iz sasušenih krvnih mrlja*, *Exspertus forensis*, br. 5 (III), Udruženje sudskih vještaka Crne Gore, Podgorica.
43. Scheithauer, R. (1999): *Institute of Legal Medicine, University of Innsbruck, Austria, Austrian National DNA Database, 1 st INTERNATIONAL DNA USER'S CONFERENCE.*
44. Simonović B. (2004): *Kriminalistika*, Pravni fakultet, Kragujevac.
45. Simonović B.(2002): *Identifikacija lica na osnovu DNK profila (1. deo)*, *Bezbednost*, br. 3/02, MUP Republike Srbije, Beograd.
46. Simonović B.(2002): *Identifikacija lica na osnovu DNK profila (2. dio)*, *Bezbednost*, br. 4/02, MUP Republike Srbije, Beograd.
47. Simović M.(2005): *Praktični komentar Zakona o krivičnom postupku Republike Srpske*, VŠUP, Banja Luka.
48. Sofradžija, A.: *Autorizovana skripta za postdiplomske studije na Medicinskom i PMF fakultetu iz oblasti hromosoma i hromosomskih promjena.*
49. Tasić, M. i sar. (2007): *Sudska medicina*, Zmaj, Novi Sad.
50. Zečević, D. (1980): *Sudska medicina*, JMN, Zagreb, 284 - 285.
51. Zergollern – Čupak, LJ. (1980): *Uvod u medicinsku genetiku s kliničkom citogenetikom*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.

Zakonski i podzakonski akti

- Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine,
- Zakon o krivičnom postupku Federacije BiH,
- Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske,
- Komentari zakona o krivičnom/kaznenom postupku u Bosni i Hercegovini,

- Zakon o izmjenama i dopunama zakona o kaznenom/krivičnom postupku Bosne i Hercegovine,
- Pravilnik o načinu prikupljanja uzoraka biološko materijala za potrebe analize deoksiribonukleinske kiseline u kaznenom/krivičnom postupku.